

حقوق بیمه و بررسی بیمه از نظر اسلام (۱)

سید احمد سیادت

مقدمه:

انسان در زندگی فردی و اجتماعی خود پیوسته در معرض مخاطرات گوناگونی قرار دارد. پیدا کردن صحیح‌ترین روش برای مقابله با خطر و جبران خسارات احتمالی همواره در طول تاریخ مدنظر دانشمندان و متفکران بوده است. در قرون اخیر صنعت پیشرفته بیمه برای چنین هدفی بوجود آمده اگرچه پیدایش بیمه به مفهوم امروزی، امری است جدید، اما باید توجه داشت که تا رسیدن بیمه به مفهوم جدید، این صنعت سیر تحولی طولانی داشته است. در سلسله بحث‌هایی که در پیش داریم به بحث پیرامون سیر تحول و جنبه حقوقی بیمه خواهیم پرداخت.

بیمه در جوامع اولیه

در جوامع اولیه که بشر به صورت اشتراکی زندگی می‌کرد، چنانچه اتفاق ناگواری برای یکی از افراد اجتماع پیش می‌آمد، اعضای آن جامعه به اقتضای زندگی اشتراکی به یاری مصیبت دیده می‌شتافتند و خسارات وارده را جبران می‌کردند.

این کمک که با احساس ترحم همراه بود، همان مفهومی است که امروز، در جامعه ما بعضی از مؤسسات خیریه و انجمنهای حمایتی انجام می‌دهند با این شرح نمی‌توان انکار کرد که همین احساس کمک به همون منشأ پیدایش بیمه به مفهوم جدید و امروزی شده است.

بیمه در عهد عتیق (۱)

در ۴۵۰۰ سال قبل از میلاد به استناد مندرجات بدست آمده از حفاریهای باستان شناسان، سنگ تراشان مصری بین خود صندوقی دایر کردند که به کمک آن به هنگام بروز خطر و ورود زیان به یکی از اعضا به یاری او می‌شتافتند و از صندوق مذکور خسارات وارده را جبران می‌نمودند. (۲)

حمورابی به وجود قراردادی به نفع حمل‌کنندگان کالا اشاره شده است.

در سال ۶۴۰ قبل از میلاد در آن انجمنی تأسیس شد که به افراد همفکر و هم عقیده خود هنگام ورود زیان کمک می‌کرد.

در آیین‌نامه مربوط به آداب و رسوم یهودیان (تلمود) مقرر گردیده بود که اگر در شرایطی به کاروانی که در مسیر مسافرت قرار داشت خسارتی وارد می‌شد، در صورتی که آن خسارت ناشی از بی‌مبالاتی صاحبش نبود، جبران خسارت می‌شد. (۳)

بیمه در قرون وسطی

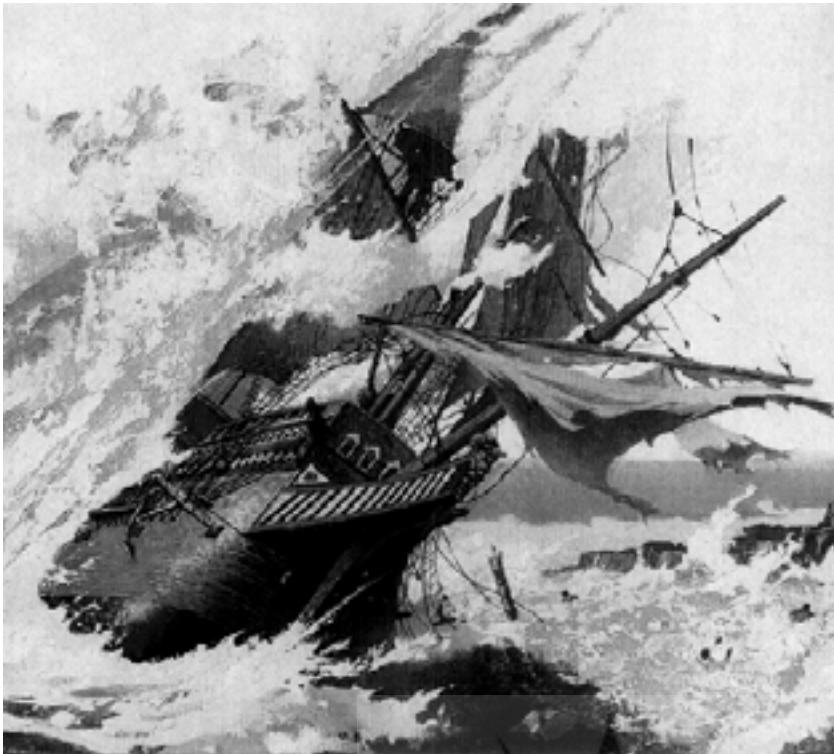
طرح اولیه بیمه دریایی در قرون وسطی پیریزی گردید. اولین قرارداد بیمه دریایی در تیمه قرن چهاردهم میلادی در ایتالیا منعقد شد. البته کلیسا که تنها مقام و مرجع عالی حاکم در قرون وسطی بود با این گونه اقدامات مخالفت می‌نمود اما شرایط و اوضاع و احوال حاکم بر وضع تجارت آن زمان که اقتضای بوجود آمدن چنین قراردادی را داشت، مخالفت‌های کلیسا را تحت‌الشعاع قرار داد و در نتیجه

این صنعت روز به روز پیشرفت نمود تا امروز که این صنعت در بسیاری از ابعاد زندگی اجتماعی نفوذ پیدا کرده و آن را تحت پوشش قرار داده است.

صنعت بیمه به تدریج ابعاد و حدود تازه‌ای یافت و دایره شمول خود را تا پوشش کلیه فعالیت‌های بشر تسری بخشید. به عنوان مثال در سپتامبر ۱۶۶۶ در یکی از نانوایانهای لندن حریق روی داد که در مدت کوتاهی سیزده هزار خانه که در چهارصد کوچه و خیابان و زمینی به مساحت ۱۷۵ هکتار پراکنده بود دربرگرفت و خسارت سنگینی بار آورد و این حریق منشأ پیدایش بیمه‌آتش سوزی شد. (۴)

بیمه در دوران معاصر

امروزه بیمه به میزان قابل ملاحظه‌ای توسعه یافته است. عواملی از قبیل تمرکز اشخاص در شهرها، بهبود زندگی از نظر اقتصادی، افزایش تعداد وسایل نقلیه و تردد آنها در شهرها و جاده‌ها، بوجود آمدن شخصیت‌های حقوقی مانند شرکتها و انجمنها و بالاخره تحول عظیم زندگی اجتماعی و کارگری و کارمندی در

پیشرفت صنعت بیمه در قرن بیستم دخالت مؤثری داشته است.

در حال حاضر بیمه‌هایی از قبیل بیمه باربری، عمر، اتومبیل، آتش سوزی، حوادث جسمانی، جنگ، هوائی، دریائی، ورزشی و بیمه‌های مسئولیت از قبیل مسئولیت اشیاء، مسئولیت حرفه‌ای بوجود آمده و هیچگاه نمی‌توان مصادیق بیمه را محدود به عنوان فوق نمود بلکه هر روزه عنوان جدیدی بوجود می‌آید که بیمه آن را پوشش می‌دهد.

بیمه در ایران

از سابقه بوجود آمدن بیمه به مفهوم جدید و امروزی آن در ایران سابقه چندانی دردست نیست. اگرچه مفهوم تعاون و معاضدت افراد زیان دیده از طرف هموعان در ایران سابقه طولانی دارد، اما بر اساس قرائن تاریخی برای اولین بار در زمان سلطنت ناصرالدین شاه قاجار بیمه به مفهوم جدید وارد فرهنگ حقوق ایران گردید.

مرحوم محمد حسین خان اعتماد السلطنه مترجم حضور و رئیس دارالترجمه وزیر انطباعات عصر ناصری در روزنامه خاطرات خود ضمن شرح وقایع روز دوشنبه دوم جمادی الاول ۱۳۰۸ قمری چنین می‌نویسد: «عصر بازدید وزیر مختار روس رفتم، مخبر الدوله آنجا بود، شنیدم که دولت ایران به کمپانی روس امتیاز اطمینان مالی و جانی داده است که در فرانسه به آن سورانس گویند. از آنجا به دیدن وزیر مختار ایتالیا رفتم.»

منظور از امتیازی که اعتمادالسلطنه به آن اشاره می‌کند امتیاز تأسیس اداره بیمه و حمل و نقل در ایران تأسیس ۱۳۰۸ قمری مطابق با ۱۸۹۱ میلادی می‌باشد. (۵)

قرارداد دیگری که در آن کلمه بیمه به کار رفته است قرارداد پستی مورخ ۱۸ فوریه

۱۹۰۵ م مطابق با ۱۳۸۳/۱۱/۲۹ قمری ایران و روس است که در فصل سوم آن چنین آمده:

«فصل سوم - در باب حقوق بیمه - و نیز سایر شرایط راجع به ارسال امانات پستی از قرار مدلول قرارداد پستی واشنگتن رفتار می‌شود.» (۶)

در اسناد مذاکرات مجلس سوم در ایران نیز موضوع بیمه پستی مطرح است. به عنوان مثال در جلسه ۲۴ رجب ۱۳۳۲ قمری یکی از نمایندگان در حین مذاکرات می‌گوید: «وقتی بنده پاکت خود را بیمه نمی‌کنم یعنی حاضر به مخاطرات آن هستم.» (۷)

به هر حال لایحه بیمه پستی در ۱۵ رمضان سال ۱۳۳۳ قمری در مجلس ایران به تصویب رسید. و اولین قانون مصوب مجلس که در آن به کلمه بیمه اشاره شده همین لایحه است.

در اوایل سلطنت احمدشاه نیز دو

مؤسسه روسی کار بیمه را در ایران انجام می‌دادند و تا ۲۵ سال صنعت بیمه در ایران بدست خارجیها بود تا در سال ۱۳۱۰ شمسی شرکت سهامی بیمه ایران پا به عرصه وجود گذاشت که سرمایه اولیه آن بیست میلیون ریال بود و توسط دولت تأسیس گردید. (۸)

بیمه از نظر لغت

مرحوم علامه دهخدا می‌نویسد: «بیمه به کسر میم یا فتح آن از زبان هندی اخذ شده و ضمانت بخصوصی است از جان یا مال که در تمدن جدید رواج یافته است. باینطور که برای شخص یا مال ماهانه مبلغی به شرکت بیمه می‌دهند و در صورت اصابت خطر به جان یا مال شرکت مبلغ معینی می‌دهد و به معنای اطمینان مقابل مخاطره ایکه محتمل الوقوع باشد است.» (۹)

سپس به تاریخ بیمه اشاره کرده و

می‌گوید: « به نظر می‌رسد که بیمه از ابداعات ایتالیاییها یا اسپانیولیها در قرن چهاردهم میلادی بوده باشد. »
به هر حال بیمه به مفهوم جدید از معنای لغوی آن فاصله نگرفته اما مصادیق زیادی را تحت پوشش گرفته است که در جای خود به آنها اشاره می‌شود.

قوانین بیمه در ایران (۱۰)

همانطور که قبلاً ذکر شد قبل از تأسیس شرکت سهامی بیمه ایران، فعالیتهای بیمه‌ای در ایران توسط شرکتهای خارجی انجام می‌شد بطوری که در سال ۱۳۱۰ بیش از ده شرکت یا نمایندگی خارجی بیمه در ایران فعالیت داشتند.

فعالیت شرکتهای بیمه خارجی برای اقتصاد کشور ایران زیان‌آور بود زیرا این شرکتها با استفاده از عدم اطلاع بیمه گزاران در مقابل پوششهای محدود، حق بیمه زیادی دریافت می‌کردند و به بهانه‌های واهی از پرداخت خسارت شانه خالی می‌کردند مضافاً بر اینکه سالانه مقدار قابل توجهی ارز به صورت حق بیمه از کشور خارج می‌شد بدون اینکه معادل آن به صورت خسارت به مملکت وارد شود.

برای مقابله با این وضع در سال ۱۳۱۴ با سرمایه بیست میلیون ریال از طرف دولت شرکت سهامی بیمه ایران تأسیس گردید. بعد از تأسیس این شرکت موضوع تدوین مقررات خاص بیمه ضروری به نظر می‌رسید لذا قانون بیمه در ۳۶ ماده تهیه و در ۱۳۱۶/۲/۷ از تصویب مجلس گذشت. این قانون کاملاً تحت تأثیر قانون ۱۳ ژوئیه ۱۹۳۰ فرانسه بود و حتی بعضی از مواد آن عیناً از قانون مذکور اقتباس شده است.

علاوه بر قانون بیمه به تدریج قوانین دیگری نیز وضع شدند که هر کدام به دنبال هدف خاصی بودند. اهم آنها عبارتند از:

۱ - تصویب نامه مورخ ۱۳۳۱/۹/۱۲ هجیت دولت، که علاوه بر تأیید تصویب‌نامه‌های قبلی درباره مؤسسات بیمه، تا مدت ۱۰ سال دیگر بر کار مؤسسات بیمه نظارت کرده و تکلیف بیمه‌های دولتی و اتکائی اجباری و نظارت بر مؤسسات بیمه غیردولتی را تعیین کرده است.

۲ - قانون بیمه اجباری مسئولیت مدنی دارندگان وسائل نقلیه موتورزی زمینی در مقابل اشخاص ثالث مصوب ۱۳۴۷.

۳ - قانون تأسیس بیمه مرکزی ایران و بیمه‌گری مصوب خرداد ۱۳۵۰.

۴ - قانون الحاق ایران به سیستم بین‌المللی بیمه مسئولیت مدنی وسائل نقلیه مصوب ۱۳۵۶ که به صورت ماده واحده‌ای از تصویب گذشت و به موجب آن بیمه مرکزی ایران مکلف شده است دفتر ایرانی بیمه بین‌المللی مسئولیت مدنی وسائل نقلیه را که اصطلاحاً کارت سبز نامیده می‌شود تأسیس و اداره کند.

بیمه از نظر اسلام

همانطور که قبلاً ذکر شد کلمه بیمه یک کلمه جدید است و در قرن معاصر وارد فرهنگ اجتماعی، حقوقی گردیده است. اما مواردی را در تاریخ می‌توان پیدا کرد که بی‌شبهت به بیمه نیستند و لذا در دوره قبل از بعثت پیمانی به نام حلف‌الفضول در بین جوانمردان قریش وجود داشت که پیامبر اسلام نیز در آن شرکت کرده و درباره آن چنین فرموده است:

« در خانه عبدالله بن جدعان شاهد پیمانی بودم که از گرانیهاترین شتر سرخ مو برای من محبوب‌تر بود و اگر در اسلام نیز به چنین پیمانی دعوت شوم هر آئینه اجابت خواهم نمود. » (۱۱)

موضوع این پیمان چنین بود که چنانچه فردی مورد ستم واقع شود و تقاضای یاری کند از او دستگیری گردد. و

به عبارت دیگر این پیمان از افرادی که حقوق آنها تضییع شده بود حمایت اقتصادی می‌کرد و به بیمه‌های اجتماعی و تعاونی امروزه شباهت زیادی داشت.

هم چنین در اولین سال هجری در اولین قانون اساسی که حضرت محمد (ص) در مدینه طی ۴۷ ماده تدوین فرمودند، نوعی از بیمه‌های اجتماعی امروزی دیده می‌شود. در ماده ۱۲ این قانون آمده « مقرر است که مؤمنان هیچ فردی را که در اثر فشار قرض از پا در آمده باشد به حال خودش وانگذارند و در موضوع فدیة نیز بر اساس اصول عدالت و نیکوکاری رایج میان مؤمنان و هم چنین راجع به دیه و خونبها رعایت حال اشخاص را بنمایند. » (۱۲)

مرحوم علامه دهخدا می‌فرماید: پس از ظهور اسلام به دو قاعده حقوقی اسلامی برخورد می‌کنیم که اندکی به قراردادهای بیمه امروزی شباهت دارند. یکی برقراری نفقه ضمن عقد عمری است که نوعی حق انتفاع است که به موجب عقدی از طرف مالک برای شخص به مدت عمر خود یا عمر منتفع و یا شخص ثالثی برقرار شده باشد و دیگری ضمان جریره است با این معنی که در زمانی که بردگی مجاز بوده هر گاه مولایی می‌خواست بنده و برده خودش را آزاد کند می‌توانست چنین مقرر دارد که من از تو قبل از امام ارث خواهم برد و تمام دیاتی که بر اثر جنایت به عهده تو تعلق خواهد گرفت پرداخت خواهم نمود. این قرارداد در نوع خود شبیه بیمه مسئولیت بوده است. (۱۳)

در زمان خلافت حضرت علی (ع) ردپایی از بیمه بازنشستگی دیده می‌شود. حدیثی از علی (ع) نقل شده آنحضرت پیرمرد فقیری را دید که گدایی می‌کند. علی (ع) پرسید این چه وضعی است؟ گفتند یا علی این شخص نصرانی است. حضرت

فرمودند: شما را چه می‌شود تا وقتی که این مرد جوان بود از او کار کشیدند اینک که درمانده و ناتوان شده، طرد گردیده است، سپس امر فرمود که از بیت المال برای او مقرری تعیین کردند.

نظیر همین جریان در مورد خلیفه دوم راجع به یک نفر یهودی ذکر شده است. (۱۴)

بهرحال با دقت نظر در اینگونه شواهد تاریخی و سوابق مربوط به بیمه در اسلام در می‌یابیم که در اسلام آنچه اهمیت دارد احترام به انسان و اهمیت دادن به او و آنچه که مربوط به انسان هست می‌باشد.

اگر در قرآن به آیات مربوط به انفاق واجب یا مستحب توجه می‌کنیم شباهت زیادی بین بیمه‌های امروزی با عناوین مطرح شده در قرآن پیدا می‌کنیم. به عنوان مثال آیات مربوط به خمس و زکات و مصارف آن در محلهای ذکر شده نمونه بسیار خوبی است که بیمه بیکاری، بیمه کسردرآمد و بیمه ورشکستگی، آتش‌سوزی، سیل، سرقت، خدمات اجتماعی، سفر، خانواده تهیدست، تحصیل، ازدواج، درمان و... از مفهوم آن آیات استفاده می‌شود. (۱۵)

بودجه‌های بیمه‌هایی که مأخوذ از آیات قرآن است به قرار زیر تأمین می‌شود. خمس، زکات، کفارات، وقف، نذورات، ارث بلا وارث، احسان و انفاق، اطعام، ایثار، قرض الحسنه. (۱۶)

امتیاز بیمه‌های اسلامی بر بیمه‌های امروزی:

۱ - در بیمه‌های امروزی اگر اختیاری باشد، هر کس که حق بیمه پرداخته است از بیمه استفاده می‌کند و اگر اجباری باشد، همه افراد چه ضعیف و چه قوی باید حق بیمه بپردازند اما در اسلام حق بیمه از مستضعفین گرفته نمی‌شود بلکه فقط از افرادی که دارایی دارند اخذ می‌شود.

آیات مربوط به خمس و زکات و مصارف آن در محلهای ذکر شده نمونه بسیار خوبی است که بیمه بیکاری، بیمه کسردرآمد و بیمه ورشکستگی، آتش‌سوزی، سیل، سرقت، خدمات اجتماعی، سفر، خانواده تهیدست، تحصیل، ازدواج، درمان و... از مفهوم آن آیات استفاده می‌شود

اگر در قرآن به آیات مربوط به انفاق واجب یا مستحب توجه می‌کنیم شباهت زیادی بین بیمه‌های امروزی با عناوین مطرح شده در قرآن پیدا می‌کنیم

امروزی پولهای جمع آوری شده از مردم هم به نیازمندان و هم به افراد بی‌نیاز داده می‌شود اما در اسلام پولها تنها صرف نیازمندان می‌شود

- ۲ - در بیمه‌های امروزی پولهای جمع آوری شده از مردم هم به نیازمندان و هم به افراد بی‌نیاز داده می‌شود اما در اسلام پولها تنها صرف نیازمندان می‌شود.
- ۳ - در بیمه‌های امروزی منافع و اضافات بیمه به جیب دولت یا سرمایه‌دار و سهام‌دار ریخته می‌شود ولی در اسلام منافع و اضافات در صندوق بیت المال نگهداری، صرف کارهای عمومی دیگر می‌شود.
- ۴ - بیمه‌های امروزی بطور محدود و فقط در حد قرارداد خسارات را جبران می‌کند اما بیمه‌های اسلامی محدودیتی نداشته و تا سرحد بی‌نیازی افراد نیازمند خسارات را جبران می‌کند.
- ۵ - ضامن اجرای بیمه‌های امروزی قانون و قرارداد فیما بین است، ضامن اجرای بیمه‌های اسلامی، ایمان و اخلاق و وجدان می‌باشد و مسلماً ضمانت اجرای ایمان و اخلاق قوی‌تر از قانون و قرارداد است. (۱۷)
- ۱ - منظور از عهد عتیق کتب و اسفار مقدسی است که پیش از مسیح نوشته شده است. مانند تورات که عهد قدیم نیز به آن گفته می‌شود. در مقابل عهد جدید که منظور انجیل حضرت عیسی (ع) می‌باشد - لغت نامه دهخدا، ج ۱۰ ص ۱۴۵۱۰ - انتشارات دانشگاه تهران.
- ۲ - دکتر مسیح ایزدپناه - جزوه حقوق بیمه انتشارات دانشگاه شهید بهشتی - سال تحصیلی ۷۲ - ۷۱ ص ۲.
- ۳ - منبع شماره ۲ - ص ۳.
- ۴ - منبع شماره ۲ - ص ۴.
- ۵ - قرارداد بیمه در حقوق اسلام و ایران - تألیف توفیق عرفانی ص ۲۴ - انتشارات کیهان.
- ۶ - منبع شماره ۵ - ص ۲۵.
- ۷ و ۸ - منبع شماره ۵ - ص ۲۶ - ۲۵. لازم به ذکر است که علامه دهخدا سال تأسیس شرکت سهامی بیمه ایران را ۱۳۱۴ شمسی می‌داند.
- ۹ - لغت‌نامه دهخدا - علامه دهخدا ج ۳ - ص ۴۵۸۸ - انتشارات دانشگاه تهران.
- ۱۰ - مطالب این بخش از منبع شماره ۲ صفحات ۶ تا ۸ اخذ شده است.
- ۱۱ و ۱۲ - منبع شماره ۵ - ص ۳۰.
- ۱۳ - منبع شماره ۹ - ص ۴۵۸۸.
- ۱۴ - منبع شماره ۵ - ص ۳۱.
- ۱۵ - آیه ۴۵ سوره توبه راجع به زکات و مصرف آن است و آیه ۴۲ سوره انفال راجع به خمس و مصرف آن است.
- ۱۶ - رساله نوین امام خمینی - ج ۲ مسایل اقتصادی ص ۲۲۴ - تألیف بی‌آزار شیرازی.
- ۱۷ - منبع شماره ۱۶ با اندکی تصرف.

